

ACADEMIA ROMÂNĂ
ȘCOALA DE STUDII AVANSATE A ACADEMIEI ROMÂNE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

NEO-ENEOLITICUL DIN DOBROGEA

Conducător de doctorat:

CȘ II. DR. HABIL. ADINA ELENA BORONEANȚ

Student-doctorand:

DRAGOȘ NICOLAE NEAGU

2024

CUPRINS

Introducere	6
I. Neo-eneoliticul dobrogean în perspectivă istorică	9
<i>I.1. Cultura Hamangia .....</i>	<i>10</i>
I.1.1. Perioada 1952 - 1999	11
I.1.2. Perioada 2000 - 2024	16
<i>I.2. Cultura Boian .....</i>	<i>24</i>
<i>I.3. Complexul cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen .....</i>	<i>25</i>
I.3.1. Perioada 1878 - 1945	25
I.3.2. Perioada 1946 - 1999	28
I.3.3. Perioada 2000 - 2024	34
<i>I.4. Cultura Cernavoda I .....</i>	<i>40</i>
II. Fondul mezolitic și neolitizarea Dobrogei	43
<i>II.1. Mezoliticul (sau lipsa lui...) .....</i>	<i>43</i>
<i>II.2. Neolitizarea Dobrogei .....</i>	<i>52</i>
III. Dobrogea - Paleoclimatul și paleomediul mileniilor VII - IV B.C	55
<i>III.1. Fluctuațiile de nivel ale Mării Negre .....</i>	<i>57</i>
<i>III.2. Paleoclima, paleobotanica și paleofauna dobrogeană ca rezultat al cercetărilor Interdisciplinare .....</i>	<i>60</i>
III.2.1. Dobrogea de Nord	60
III.2.2. Dobrogea de Sud	78
IV. Cronologia și cultura materială a neo-eneoliticului dobrogean	88
<i>IV.1. Cultura Hamangia .....</i>	<i>88</i>
IV.1.1. Cronologia	88
<i>IV.1.1.1. Cronologia relativă .....</i>	<i>88</i>
<i>IV.1.1.2. Cronologia absolută .....</i>	<i>89</i>
IV.1.2. Cultura materială	89
<i>IV.1.2.1. Arhitectura și amenajarea locuințelor .....</i>	<i>89</i>
<i>IV.1.2.2. Ceramica .....</i>	<i>93</i>
<i>IV.1.2.3. Podoabe .....</i>	<i>97</i>
<i>IV.1.2.4. Plastica .....</i>	<i>103</i>
<i>IV.1.2.5. Unelte și arme .....</i>	<i>105</i>

IV.1.2.6. Necropole	107
IV.2. Cultura Boian	118
IV.2.1. Cronologia	119
IV.2.1.1. Cronologia relativă	119
IV.2.1.2. Cronologia absolută	121
IV.2.2. Cultura materială	122
IV.2.2.1. Arhitectura și amenajarea locuințelor	122
IV.2.2.2. Ceramica	124
IV.2.2.3. Podoabe	128
IV.2.2.4. Plastica	128
IV.2.2.5. Unelte și arme	129
IV.2.2.6. Necropole	129
IV.3. Complexul cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen	130
IV.3.1. Cronologia	132
IV.3.1.1. Cronologia relativă	133
IV.3.1.2. Cronologia absolută	134
IV.3.2. Cultura materială	135
IV.3.2.1. Arhitectura și amenajarea locuințelor	135
IV.3.2.2. Ceramica	143
IV.3.2.3. Podoabe	156
IV.3.2.4. Plastica	170
IV.3.2.5. Unelte și arme	174
IV.3.2.6. Necropole	186
IV.4. Cultura Cernavoda I	191
IV.4.1. Cronologia	192
IV.4.1.1. Cronologia relativă	192
IV.4.1.2. Cronologia absolută	194
IV.4.2. Cultura materială	195
IV.4.2.1. Arhitectura și amenajarea locuințelor	195
IV.4.2.2. Ceramica	197
IV.4.2.3. Podoabe	199
IV.4.2.4. Plastica	199
IV.4.2.5. Unelte și arme	200
IV.4.2.6. Necropole	201

V. Concluzii	203
Anexe	208
Anexa 1. Siturile cu ceramică Hamangia	
Anexa 2. Siturile cu ceramică Boian	
Anexa 3. Siturile cu ceramică Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen	
Anexa 4. Siturile cu ceramică Cernavoda I	
Anexa 5. Siturile cu descoperiri mezolitice	
Bibliografie	216
Lista abrevierilor	289
Lista tabelor	290
Lista figurilor	291
Lista hărților	301
Ilustrație (tabele, figuri și hărți)	302

NEO-ENEOLITICUL DIN DOBROGEA

Cuvinte-cheie: *neo-eneoliticul din Dobrogea, paleoclimatul și paleomediul mileniilor VII - IV B.C., cultura Hamangia, cultura Boian, complexul cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen, cultura Cernavoda I.*

Ultima lucrare publicată pe tema neo-eneoliticului din Dobrogea a fost sinteza elaborată de către Puiu Hașotti în anul 1997, care reunește o serie de aspecte generale întâlnite în cadrul culturilor Hamangia, Boian, Gumelnița și Cernavoda I. Ulterior, Cristian Micu a reluat unele chestiuni ale perioadei în lucrarea sa de doctorat axată pe manifestările culturale de tip Boian din nordul Dobrogei, publicată în 2006.

De atunci și până în prezent au fost efectuate noi cercetări arheologice în unele din deja cunoscutele situri din aria de interes (Hârșova-tell, Cernavodă-Columbia D, Luncavița-Cetățuia, Carcaliu, Trestenic, Mangalia-Dobrogea I și II, Cheia-Vatra Satului și peșterile din zona Cheia, Durankulak-Golemija Ostrov, Provadia-Solnitsata, necropolele Varna și Durankulak etc.) și într-o serie de altele recent descoperite (Maliuc-Taraschina, Maliuc-Dîmbul lui Haralambie, Techirgiol-Paloda, Palazu Mare-Dealul Alb), care au determinat nașterea unor noi perspective și direcții de analiză complementare celor deja cunoscute.

De asemenea, au fost realizate o serie de investigații geomorfologice, geocologice și geoclimatice în Delta Dunării, șelful Mării Negre din zona României și Bulgariei și lacurile Oltina, Durankulak, Shabla-Ezeret și Varna-Beloslav, care oferă o direcție complementară și necesară de studiu în ceea ce privește evoluția neo-eneoliticului dobrogean și a elementelor Hamangia, Boian, Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen și Cernavoda I în contextul modificărilor climatice și de mediu, și a perturbărilor de nivel ale mării în intervalul mileniilor VII - IV B.C., aspect analizat mai mult zonal.

Considerentele de acest tip au fost prea puțin tratate în sensul larg al regiunii și al perioadei istorice, integrarea acestora într-o schiță plurivalentă asociată circumstanțelor arheologice specifice întregii regiuni dobrogene nefiind realizată până la acest moment.

Astfel, prezenta teză de doctorat abordează studiul locuirilor neo-eneolitice din Dobrogea de Nord și de Sud folosind noile rezultate pluridisciplinare (arheologice, geomorfologice, geocologice etc.) și pe cele mai vechi, tradiționale, în încercarea de a

iniția o discuție simbiotică a tuturor coordonatelor cunoscute și studiate care au influențat și modelat exponenții culturali ai neo-eneoliticului din Dobrogea.

I. NEO-ENEOLITICUL DOBROGEAN ÎN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

Parcursul politico-statal al regiunii regăsită până la 1878 în componența Imperiului Otoman a influențat în mod evident evoluția cercetărilor arheologice din acest spațiu.

Perioada ocupației otomane s-a dovedit a nu fi propice intervențiilor sistematice, principiile ultra-religioase ale imperiului aflându-se în opoziție cu spiritul critic și rațional al științei. Consecințele unei astfel de viziuni s-au dovedit a fi negative cu implicații majore în ceea ce privește patrimoniul cultural¹ și științific. Situația s-a schimbat odată cu alipirea Dobrogei la România, contextul devenind favorabil intervențiilor arheologice, cercetătorii români manifestând un interes vădit pentru istoria teritoriului dintre Dunăre și mare.

În ultimul deceniu al secolului XIX devine din ce în ce mai evidentă necesitatea inventarierii bunurilor de patrimoniu, Dobrogea reprezentând o provocare pentru cercetători datorită explorării parțiale a regiunii.

Interesul pentru Dobrogea, de altfel unul general, stimulat de unirea din 14 noiembrie 1878 a făcut ca ținutul istoric să se afle în centrul opiniei publice, elitele politice, științifice și culturale dorind nu doar integrarea teritorială ci și alipirea istorică și culturală a acestuia, dorindu-se totodată fundamentarea realităților politice pe cele istorice.

Îndeplinirea acestui deziderat putea fi realizat doar prin cunoașterea profundă a tuturor veleităților istorico-culturale existente aici.

Frenezia post-unionistă s-a dovedit a fi favorabilă cercetărilor arheologice. În această perioadă au fost alocate resurse financiare importante pentru susținerea investigațiilor care trebuiau să acopere într-un timp scurt lacunele informaționale acumulate de-a lungul vremurilor.

Preocupările arheologilor români s-au înscris în curentul arheologiei clasice, universale specifice secolului XIX urmărind studierea societăților antice cunoscute din textele latine și grecești. Aliniindu-se curentului occidental, aceștia au vizat în primul rând

---

¹ Material și imaterial.

cercetarea vestigiilor greco-romane existente în Dobrogea (Vulpe, 1938, p. 36 - 37), Muzeul Național de Antichități, prin directorul său de la acea vreme Grigore Tocilescu, însărcinându-l pe topograful și arheologul Pamfil Polonic cu cercetarea amănunțită a spațiului dobrogean.

Investigațiile încep în 1895 și se prelungesc până spre finalul secolului. Cercetările inițiale au vizat linia litorală a Mării Negre cuprinsă între Mangalia și Sinoe, progresiv arheologul ajungând la Babadag și până în apropierea lacului Razelm și a brațului Sfântu Gheorghe, incursiunea cercetătorului încheindu-se în județul Constanța, dincolo de localitatea Ostrov.

Raportul rezultat conține o serie de mențiuni referitoare la complexe arheologice descoperite, între acestea înscriindu-se și unele preistorice. Odată cu trecerea timpului o mare parte dintre acestea s-au dovedit ca aparținând culturilor neo-eneolitice Hamangia, Boian, Gumelnița și Cernavoda I (Comșa, 1987, p. 10).

Alipirea Cadrilaterului² la Dobrogea a permis extinderea cercetărilor arheologice în spațiul anexat pentru o perioadă de aproape trei decenii până în toamna anului 1940 când datorită contextului politic internațional Dobrogea de Sud revine Bulgariei. De asemenea, efectele celor două războaie mondiale sau resimțit și au avut o influență mai puțin pozitivă în ceea ce privește arheologia spațiului dobrogean. Cu toate acestea, instituțiile culturale din Bulgaria și din România, prin reprezentanții acestora, au dat dovadă de implicare și determinare, investigațiile din regiune urmând un trend progresiv în ciuda circumstanțelor nefavorabile.

1.1. CULTURA HAMANGIA

Anul 1952 este definitiv în ceea ce privește istoriografia culturii Hamangia, reprezentând limita dintre două perioade. Prima, cea în care arheologii lipsiți de informații atribuiău inexact materialul cultural Hamangia altor perioade și culturi, și cea de-a doua, sinonimă enunțării celei mai vechi culturi neolitice din Dobrogea.

Urmând contextul perioadei Vasile Pârvan menționa descoperirea unor fragmente ceramice în localitatea Baia (fostă Hamangia), considerat ca aparținând epocii bronzului (Pârvan, 1925, p. 422 - 429).

Opinia arheologului a generat la acea vreme unele opoziții. Cea mai vehementă îi aparține lui Ioan Andrieșescu, care a sesizat corect de altfel vechimea mult mai profundă a

---

² 1913.

ceramicii recuperate (Andrieșescu, 1928, p. 7 - 9). Într-un final, după trei decenii materialul ceramic descoperit în trecut de către V. Pârvan a fost atribuit culturii Hamangia, în urma definirii acesteia de către Dumitru Berciu (Berciu, Morintz, 1953, p. 123 - 129).

Pentru istoriografia de specialitate, precizările lui V. Pârvan au o valoare principială acesta fiind primul care prin studiul publicat supune discuțiilor specialiștilor vremii particularitățile arheologice întâlnite în Dobrogea.

1.2. CULTURA BOIAN

În ceea ce privește descoperirile Boian din Dobrogea, acestea au o pondere mai scăzută comparativ cu cele aparținând culturilor Hamangia și Gumelnița majoritatea dintre acestea fiind răspândite de-a lungul malului drept al Dunării (Cernavodă-*Columbia A*, Cernavodă-*Columbia C*, Cernavodă-*Dealul Sofia*, Cernavodă-*Hinog*, Capidava, Hârșova-*tell*, Ghindărești, Sarichioi-*La Bursuci*, Isaccea-*Suhat*), iar altele în centrul (Gura Dobrogei, Tariverde) și sudul regiunii (Sokol-*Atmageaua Tătărăscă*, Durankulak). În marea lor majoritate, acestea au fost descoperite ca făcând parte din contexte arheologice complexe asociate celorlalte culturi neo-eneolitice din regiune.

Săpăturile din siturile arheologice *Columbia A* și *Columbia C* au dus la descoperirea unor fragmente de ceramică Boian-Giulești în nivelurile culturale Hamangia (Morintz *et alii*, 1955, p. 152 - 154).

În completare amintim materialele ceramice mai vechi din faza Boian-Vidra, recuperate din punctele arheologice *Dealul Sofia* (Berciu, Morintz, 1957, p. 83 - 89), *Hinog* (Christescu, 1925, p. 250) și Capidava (Comșa, 1974a, p. 232).

Elemente culturale similare au fost semnalate și în sudul Dobrogei. Piese fragmentare provenite din așezarea *Atmageaua Tătărăscă* poartă trăsăturile fazei finale a culturii Boian (Hașotti, 1997, p. 66).

Situația este similară și în ceea ce privește necropola de la Durankulak, care se distinge prin cantitatea considerabilă de ceramică Boian descoperită, frecvente fiind vasele de tip Boian-Spanțov identificate în mormintele³ din faza Hamangia IV (Todorova *et alii*, 2002).

1.3. COMPLEXUL CULTURAL GUMELNIȚA - KARANOVU VI - KODJADERMEN

---

³ Mormintele de bărbați **M461** (tabl. 75/10), **M512** (tabl. 82/3), mormântul de femeie **M545** (tabl.89/13) și cenotaful **M253** (tabl. 24/16) (Todorova *et alii*, 2002).

Un aport substanțial în cercetarea spațiului dobrogean l-a avut Pamfil Polonic, periplul său de-a lungul litoralului Mării Negre până în apropierea Brațului Sfântu Gheorghe și pe linia Dunării de la Tulcea până în apropierea localității Ostrov (jud. Constanța) având drept rezultat identificare unei serii de puncte arheologice, unele dintre acestea preistorice.

Totodată, cercetătorul este cel care menționează pentru prima dată așezarea eneolitică de la Luncavița-*Cetățuia* aflată „pe malul stâng al pârâului Luncavița la confluența cu Valea Ascunsă, sub poalele dealurilor, la 4 km sud de satul Luncavița”, evidențiind similitudinile dintre materialele arheologice identificate aici și cele recuperate de-a lungul vremurilor din „cetățile preistorice din România” deja cunoscute (Comșa, 1952, p. 413 - 416). De asemenea, tot acesta precizează existența unei „cetăți mari de pământ” în apropierea localității Ghindărești (jud. Constanța), catalogând descoperirile de aici drept preistorice (Comșa, 1987, p. 10 - 11).

În incursiunea sa de-a lungul Dunării, odată ajuns la Cernavodă cu prilejul prospecțiunilor arheologice efectuate la *Axiopolis* (1898 - 1899) P. Polonic a recuperat un idol preistoric (Vulpe, 1928, p. 127) considerat de către acesta drept un element al plasticii neolitice, în lipsa unui context arheologic bine evidențiat neputându-se stabili o încadrare culturală categorică pentru acesta (Hașotti, 1997, p. 71).

Urmează o perioadă lipsită de descoperiri importante, activitatea arheologică din Dobrogea limitându-se la intervențiile unor arheologi amatori și la recuperarea unor obiecte considerate ca fiind preistorice în punctele Luncavița, Garvăn și Niculițel (Comșa, 1987, p. 11).

1.4. CULTURA CERNAVODA I

Relativ recent intrată în suita culturilor eneolitice din Dobrogea, descoperirea culturii Cernavoda I îi este atribuită renumitului arheolog și istoric I. Nestor. Concluziile investigațiilor întreprinse de către acesta în toamna anului 1936 evidențiază existența unui „aspect special al civilizațiunii de tip Gumelnița” la Cernavodă, necunoscut sferei academice până atunci (Nestor, 1937).

Asocierea culturală nu este tocmai potrivită, însă afirmațiile acestuia sunt primele de acest fel care promovează diferențele culturale descoperite, separându-le de cele ale culturilor prezente la Cernavodă.

Urmează o perioadă în care arheologii români aflați în căutarea de răspunsuri propun o serie de ipoteze cultural-fazeologice.

II. FONDUL MEZOLITIC ȘI NEOLITIZAREA DOBROGEI

Privită pluridisciplinar, epoca mezolitică se evidențiază ca fiind un creuzet al schimbărilor geomorfologice, climatice, bioecologice, culturale etc. pe durata căreia fenomenele naturale s-au succedat într-un ritm relativ rapid, condiționând reacția comunităților umane specifice perioadei constrânse să se adapteze noilor circumstanțe. Este o etapă de tranziție, de asumare treptată a valorilor neolitice născute în interiorul grupurilor mezolitice sau venite din exteriorul acestora pe diferite căi.

În cele mai multe părți ale lumii trecerea spre neolitic a fost una cursivă fără interstiții culturale. În ceea ce privește Dobrogea situația este una particulară, neolitizarea târzie a regiunii petrecută abia în neoliticul mijlociu și hiatusul cultural existent la nivelul neoliticului timpuriu au lăsat loc la o serie de interpretări și ipoteze. Caracterul disonant întâlnit aici reprezintă o excepție de la contextul preistoric general al Balcanilor și al sud-estului Europei unde tranziția s-a petrecut relativ în mod natural.

Iată de ce analiza noastră privind neoliticul din spațiul dobrogean începe cu o scurtă trecere în revistă a particularităților fondului mezolitic din Dobrogea. Demersul nostru urmărește manifestările naturale (geologice, climatice, ecologice) și umane desfășurate la finalul Pleistocenului și în prima jumătate a Holocenului și implicațiile acestora pentru întreaga regiune. În acest sens, am avut în vedere cercetările și studiile din secolul trecut, dar și pe cele recente din secolul XXI.

III. DOBROGEA - PALEOCLIMATUL ȘI PALEOMEDIUL MILENIILOR VII - IV B.C.

Actualul relief al Dobrogei este rezultatul multiplelor procese geomorfologice, începute în precambrian, continuate pe parcursul paleozoicului și mezozoicului, încheiate la finalul cretacicului.

Din cei 23.400 km² ai Dobrogei⁴, 338 km² aparțin Ucrainei (Heller, Sallanz, 2009), 15.570 km² României, iar 7.412 km² Bulgariei. Unitatea de relief este încadrată la nord și vest de cursul fluviului Dunărea, la est de Marea Neagră, iar la sud, cuprinde o parte din nord-estul Bulgariei (regiunile Dobrici și Silistra), depășind actuala graniță politică a României.

Dobrogea este un ținut complex care reunește la un loc zonele lacustre, mlăștinoase, deltaice și de luncă, precum și câmpiile înalte, dealurile, podișurile și munții hercinici.

Din punct de vedere structural, regiunea este împărțită în trei subunități majore de relief: Delta Dunării, Munții Măcinului și Podișul Moesic. Delta Dunării este o subunitate de relief relativ tânără, formată din aluviunile aduse de către curenții fluviali și marini, care s-au depus în zona deltaică pe întreaga durată a Holocenului. Masivul hercinic, cunoscut sub toponimul Munții Măcinului, este cea mai veche unitate de relief din regiune (Cociu, 1993, p. 11).

Alcătuirea geomorfologică a Dobrogei reunește masivele și culmile joase (cu înălțimi maxime de 467 m), podișurile interioare (altitudini cuprinse între 100 - 300 m), terasele lacustre și fluviale (între 15 - 100 m), litoralul maritim, terasele marine supraacvatice și subacvatice, câmpiile aluvionare, deltaice și zonele lacustre și mlăștinoase.

Unitățile de relief au la bază structuri compacte, formate din roci dure precum granitele, diabazele, calcarele, șisturile cristaline, șisturile verzi, marnele, gresiile etc., acoperite în mare parte de löss, peste roca sedimentară neconsolidată, de origine eoliană, depunându-se, de-a lungul vremilor, solurile fertile (Coteț, Popovici, 1972, p. 10 - 12).

Individul uman devine pe parcursul Holocenului tot mai legat de mediul natural pe măsură ce interacționează din ce în ce mai sistemic cu acesta, coordonatele relației depășind treptat conotațiile statutului de vânător-culegător-pescar avut în mezolitic, prin asumarea valorilor neolitice. Modul de viață sedentar, asocierea individului unui grup social definit de valori complexe care păstrează doar unele dintre atributele clasice

---

⁴ Suprafațele au fost stabilite prin tratatele de la Paris 1856, Berlin 1878 și Paris 1947.

specifice cetelor mezolitice, accesarea la noi roluri familiale și sociale împreună cu extinderea paletelor ocupaționale îi oferă acestuia o independență aparentă în relația cu mediul. Saltul tehnologic, cultural, social și ocupațional îl face pe acesta să aibă o existență mai stabilă cu activități predictibile, repetitive, însă dependența de cadrul natural rămâne, așa-zisa autonomie fiind în continuare condiționată de către factorii climatici și de medii prezente în intervalul mileniilor VII - IV B.C. în regiunea dobrogeană și nu numai.

La nivel macrozonal, biogeocenozele prezente în Dobrogea s-au dovedit a fi extrem de receptive la fluctuațiile de umiditate și de temperatură din intervalul cronologic amintit, peisajul natural adaptându-se valorilor climatice. Deși în ansamblu urmează aceeași direcție generală de evoluție, la nivel microregional ecosistemele naturale se află sub constanta influență a geomorfologiei și hidrografiei locale, capabile să dea naștere unor nuanțe ecologice regionale.

Totodată, variațiile de temperatură din Holocen, de o amplitudine mai mică celor de la finalul ultimei glaciațiuni, au fost îndeajuns de puternice pentru a afecta bazinul Mării Negre provocând exondarea sau inundarea uscatului, procesele marine de pe durata Holocenului influențând în mod nemijlocit transformările sistemului hidrografic, a distribuției solurilor, a formării stratului vegetal și a geomorfologiei regiunilor învecinate (Coteț, 1973, p. 148).

Procesele climatice și de mediu care au avut loc în timpul ultimei epoci geologice în regiunea nord-vestică a Mării Negre au fost parțial schițate în cadrul studiilor naționale și internaționale, conceptul fiind unul general, retușat de fiecare dată de apariția celor mai recente date. Demersuri importante în acest sens au fost înregistrate pe întreg teritoriul Dobrogei, atât în Bulgaria cât și în România, toate beneficiind de o perspectivă multidisciplinară.

Pe de o parte sunt cunoscute intervențiile geologice care au analizat și care continuă să studieze particularitățile geomorfologice definitorii ale regiunii, inclusiv cele ale platformei continentale aparținând Mării Negre, rolul acestora fiind acela de a identifica factorii geologici care ar fi putut condiționa apariția unor astfel de modificări. În plus, perspectiva oferită de către acestea este întregită de către investigațiile specialiștilor științelor asociate arheologiei (palinologie, carpologie, arheozoologie și antropologie etc.) prin optica complementară privind factorii climatici și ecologici din intervalului cronologic analizat.

Observăm aportul major al tuturor acestor discipline științifice și al experților aparținând acestor domenii care în cele mai multe dintre cazuri s-au asociat pentru a clarifica aspectele geoclimatice zonale, cu rezultate pozitive.

IV. CRONOLOGIA ȘI CULTURA MATERIALĂ A NEO-ENEOLITICULUI DOBROGEAN

IV.1. CULTURA HAMANGIA

Cultura Hamangia este cel mai probabil produsul fenomenului migrației al unor comunități neolitice anatoliene, petrecut la finalul culturii Hacilar care au generat profunde mișcări în rândul populației neolitice stabilite în peninsula Anatoliană, în final provocând migrarea unui procent important din rândul acesteia.

Grupurile anatoliene de păstori aflate în căutare de resurse pentru ei și animalele care îi însoțeau au preferat cu pregnanță stepile dobrogene stabilindu-se aici la începutul neoliticului mijlociu.

IV.2. CULTURA BOIAN

Cultura Boian ocupă un vast areal atât în România cât și în Bulgaria, având epicentrul în vecinătatea cursului inferior al Dunării, așezările culturii fiind documentate atât în zona litoralului Mării Negre (Hașotti, 1997), a Deltei Dunării (Comșa, 1954; Comșa, 1965; Comșa, 1974a; Micu, 2006) cât și a regiunilor submontane și montane (Comșa, 1954; Comșa, 1965; Comșa, 1974a).

Primele comunități Boian venite de la sud de Dunăre au pătruns în zona Gălățui, în apropierea Mostiștei și în zona de vărsare a Oltului. Grupurile stabilite inițial pe valea Mostiștei au continuat să se deplaseze ulterior spre vest până în vecinătatea râurilor Dâmbovița și Neajlov și nord spre Subcarpații de Curbură și depresiunea Brașov (Comșa, 1954; Comșa, 1965; Pandrea, 1999). Comunitățile aflate în apropierea cursului inferior al râului Olt urmează cursul superior al Oltului, deplasându-se spre Subcarpații Getici (Comșa, 1965; Comșa, 1974a).

Apogeul propagării culturii a fost atins în etapa Boian-Giulești, fază care potrivit lui E. Comșa a rezultat din evoluția naturală a comunităților Bolintineanu statornicite la nord de Dunăre (Comșa, 1957b; Comșa, 1974a). Ulterior, în perioada relativ recentă a fost

propusă ipoteza valului doi de pătrundere și propagare a grupurilor Boian în spațiul românesc, de această dată fiind vorba de purtătorii valorilor culturale specifice fazei Giulești (Sîrbu *et alii*, 1997).

Aflate sub presiunea comunităților fazei Vidra, venite de la sud de Dunăre, grupurile Giulești-Aldeni au părăsit așezările inițiale și s-au deplasat din sud-estul Câmpiei Române către nord-estul unității de relief, mai târziu trecând în sud-estul Transilvaniei, în Dobrogea și în sudul Moldovei (Galbenu, 1962; Comșa, 1965; Comșa, 1974a; Pandrea, 1999).

Prin evoluția comunităților Vidra a luat naștere ultima fază a culturii Boian. Aspectul formării fazei Spanțov este subliniat de către cercetările din așezarea eponimă (Morintz, Preda, 1959) și de către cele de la Hârșova (Galbenu, 1962; Popovici *et alii*, 1992; Hașotti, 1997; Popovici *et alii*, 2000; Popovici *et alii*, 2001), Căscioarele (Dumitrescu, 1965; Dumitrescu, 1970) și Radovanu (Comșa, 1990). Așezările Boian-Spanțov sunt distribuite cu pregnanță în sudul Munteniei, suprapunându-se arealului ocupat anterior de către comunitățile Vidra, existând totuși o excepție în ceea ce privește așezările Boian din Dobrogea.

În ceea ce privește elementele materiale aparținând culturii Boian semnalate în Dobrogea acestea sunt puține și au fost descoperite în marea lor majoritate într-o serie de situri arheologice răspândite pe malul drept al Dunării, în punctele Cernavodă-*Columbia A*, Cernavodă-*Columbia C*, Cernavodă-*Columbia D*, Cernavodă-*Dealul Sofia*, Cernavodă-*Hinog*, Capidava, Hârșova-*tell*, Ghindărești, Sarichioi-*La Bursuci* și Isaccea-*Suhat*.

Descoperiri similare au fost făcute și în zona central dobrogeană la Tariverde, Gura Dobrogei și în așezarea Hamangia de la Cheia-*Vatra Satului*, dar și în sudul regiunii la Sokol-*Atmageaua Tătărască* și în necropola de la Durankulak.

În majoritatea cazurilor, acestea fac parte din contexte arheologice multiple fiind prezente alături de materialele arheologice Hamangia și Gumelnița după cum este și situația fragmentelor de ceramică Boian-Giulești regăsite în nivelurile culturale Hamangia de la Cernavodă-*Columbia A*, *C* și *D* și în nordul Dobrogei la Isaccea-*Suhat*, a celor din faza Boian-Vidra de la Cernavodă-*Sofia*, Cernavodă-*Hinog*, Hârșova-*tell* și Capidava și a ceramicii de tip Boian-Spanțov de la Sokol-*Atmageaua Tătărască*, Sarichioi-*La Bursuci*, Hârșova-*tell*, din necropola de la Durankulak și peștera Gura Dobrogei.

IV.3. COMPLEXUL CULTURAL GUMELNIȚA - KARANOVO VI - KODJADERMEN

Formarea, evoluția și răspândirea fenomenului cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen reprezintă o chestiune larg analizată și discutată de-a lungul timpului.

În perioada relativ recentă s-a evidențiat tot mai mult ideea formării complexului cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen pe fondul eneolitic preexistent în spațiul balcano-carpato-danubiano-pontic reprezentat de culturile Boian, Hamangia, Vădastra, Marița, Karanovo V, Sava, Gradeșnica și Polyanitsa de la care acesta a preluat o serie de particularități ce au avut drept rezultat constituirea unor variante regionale⁵.

În spațiul românesc, arealul cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen se suprapune în linii mari ariei de evoluție a culturii Boian din Muntenia, răspândindu-se în Dobrogea în spațiul ocupat anterior de către reprezentanții culturii Hamangia, existând de asemenea, mărturii ale unei expansiuni și în sudul Republicii Moldova.

Totodată, aceasta ocupă în mare parte estică a Bulgariei întinzându-se atât în nordul cât și în sudul Peninsulei Balcanice, până spre Marea Egee.

Chestiunea momentului de început al manifestărilor culturale de tip Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen în Dobrogea este ghidată de o serie de auspicii culturale complexe preexistente în regiunea dobrogeană, care au influențat decisiv evoluția culturii din acest areal.

Rolul determinant în fenomenul formării culturii Gumelnița atât în stânga Dunării cât și în Dobrogea l-au avut comunitățile fazei Boian-Spanțov⁶ relativ bine reprezentate în această regiunea dobrogeană (Comșa, 1972; Comșa, 1974a). Faptul că tranziția culturală de la Boian la Gumelnița s-a desfășurat în mod natural este susținut de stratigrafia straturilor Boian finale și a nivelurilor Gumelnița A1 din *tell*-ul de la Hârșova, dar și de tehnica și tipologia uneltelor, locuințelor și ceramicii Boian, regăsite în cultura materială gumelnițeană (Galbenu, 1962; Popovici *et alii*, 1992; Hașotti, 1988-1989; Hașotti, 1997; Popovici *et alii*, 2000; Popovici *et alii*, 2014).

Dincolo de acestea și cultura Hamangia a avut un aport ce-i drept nu atât de semnificativ precum cel al culturii Boian în formarea culturii Gumelnița din Dobrogea⁷ (Galbenu, 1962; Hașotti, 1988-1989; Hașotti, 1997).

---

⁵ Variantele nord-dunăreană, dobrogeană, sud-balcanică, cărora li se adaugă aspectul cultural Stoicani-Aldeni răspândit în nord-estul Munteniei, sud-estul Moldovei și la est de Prut, în arealul învecinat nordului dunărean.

⁶ În nord-estul Bulgariei, geneza culturii Gumelnița s-a aflat sub influența profundă a fondurilor culturale Boian, Karanovo V și la un nivel mai redus al fondului cultural Hamangia.

⁷ În două dintre studiile sale P. Hașotti (Hașotti, 1988-1989; Hașotti, 1997) formulează existența unui aspect local al culturii Gumelnița în Dobrogea, aflat sub înrâuririle fazei finale Hamangia, care s-a manifestat pe întreaga durată etapei culturale Gumelnița A1.

Evoluția culturii s-a desfășurat pe durata a două faze Gumelnița A (subfazele A1 și A2) și Gumelnița B (subfazele B1 și B2), sub-etapele A1, A2 și B1 fiind susținute de o serie de informații materiale și stratigrafice, spre deosebire de subfaza Gumelnița B2.

În ceea ce privește chestiunea așa-numitei culturi Varna a cărei existență dobrogeană este susținută cu precădere de către Henrieta Todorova⁸ (Todorova, 1978; Todorova, 1979; Todorova, 1984; Todorova, 1986; Todorova, 1995) și de către alți cunoscuți cercetători ai fenomenului cultural⁹ și parțial de către arheologul român E. Comșa (Comșa, 1962b; Comșa, 1972), considerăm că este cel puțin contradictorie, cercetătoarea bulgară admițând într-una dintre lucrările sale (Todorova, Toncheva, 1975) referitoare la descoperirile făcute la Ezero că așa-numita cultură Varna este doar un aspect cultural zonal al complexului cultural Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen.

Argumentul existenței unui aspect local de acest tip și cu asemenea particularități în Dobrogea este acceptat și de către P. Hașotti, care considera că în geneza acestuia un rol important l-a avut cultura Sava, aspectul luând naștere într-o perioadă cronologică anterioară fazei Gumelnița A1, avansul cronologic fiind însă unul minor (Hașotti, 1988-1989, p. 18; Hașotti, 1997, p. 73). Însă, dacă este să luăm în considerare datele ¹⁴C care vizează datarea culturii Karanovo VI și Varna se observă lipsa diferențelor cronologice dintre cele două (4.550/4.500 - 4.100/4.050 cal. B.C.) (Hașotti, 1997), ceea ce subliniază simultaneitatea celor două.

Sfârșitul culturii Gumelnița din Dobrogea a avut loc la un nivel cronologic mai timpuriu (finalul fazei Gumelnița A2) comparativ cu restul complexului cultural, producându-se sub presiunea reprezentanților culturii Cernavoda I veniți din arealul stepelor nord-pontice.

IV.4. CULTURA CERNAVODA I

Aflată la limita cronologică dintre neolitic și epoca bronzului, cultura Cernavoda I marchează tranziția de la valorile proprii culturilor neolitice prezente în sud-estul Europei, la cele care definesc manifestările culturale specifice bronzului timpuriu din aceleași regiuni.

Aria de răspândire a culturii Cernavoda I depășește limitele naturale ale Dobrogei ajungând până în sudul republicii Moldova, nord-estul și sudul Munteniei, sud-estul

---

⁸ Autoarea chiar afirmă penetrarea malului stâng al Dunării de către reprezentanții așa-zisei culturi, până în sudul Republicii Moldova.

⁹ Todor Dimov, Ivan Ivanov, Javor Bojadžiev.

Olteniei și nord-estul Bulgariei, ceea ce a permis stabilirea unor relații de schimb nu numai cu reprezentanții culturilor Cucuteni (fazele A4 și A-B) ci și cu cei ai culturilor Usatovo, Foltești, Sălcuța, Bodrogkeresztur, Suplevec, Ezero etc.

Pătrunderea elementelor Cernavoda I în zona dunăreană s-a petrecut după toate probabilitățile foarte rapid și chiar într-un mod agresiv, expansiunea culturală temperându-se odată cu înaintarea acestora în sud-estul Europei, omogenitatea valului cultural se pierde iar triburile Cernavoda I mult împrăștiate ajung să întâlnească nucleele culturale locale care le vor și asimila, într-un final¹⁰.

Caracteristicilor culturale intrinsece (utilizarea ocrului, ceramica șnurată, sceptrele zoomorfe din piatră, înmormântările tumulare etc.) li se vor adăuga cele preluate de la cultura Gumelnița (tehnicele de edificare a locuințelor și de producere a uneltelor etc.).

V. CONCLUZII

Primele cercetări arheologice propriu-zise din Dobrogea au început la finalul secolului al XIX în perioada imediat următoare Războiului de independență al României și anexării Dobrogei. Este o perioadă în care se știa prea puține despre fondul preistoric al regiunii, treptat situația schimbându-se prin și cu efortul unor nume mari ale arheologiei clasice românești (Grigore Tocilescu, Pamfil Polonic, Vasile Pârvan, Ioan Andrieșescu, Dimitrie Teodorescu, George Mateescu, Ion Nestor, Vladimir Dumitrescu *et alii*).

De-a lungul anilor, rezultatele nu au încetat să apară, tot mai multe situri preistorice și în special neo-eneolitice fiind descoperite, ducând în final la crearea unui fond informațional vast despre manifestările umane și culturale din această perioadă istorică.

Cu timpul, procedurile investigaționale și metodologiile de cercetare au devenit tot mai complexe prin adaptarea acestora la specificul perioadei și adoptarea metodelor interdisciplinare capabile să explice particularitățile întâlnite.

În concluzie, cercetarea neo-eneoliticului din Dobrogea înseamnă aproape 150 de ani de eforturi și implicare din partea cercetătorilor și a studenților universităților de profil de la noi din țară dar și din Bulgaria, care au reușit în toată această lungă perioadă să clarifice o serie de aspecte culturale specifice culturilor Hamangia, Boian, Gumelnița - Karanovo VI - Kodjadermen și Cernavoda I.

---

¹⁰ Cazul descoperirilor din Oltenia, Goruja, Tuzla și Suplevec-*Bakarno Gumno* (Hașotti, 1997, p. 122).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Andrieșescu, 1928 Ioan ANDRIEȘESCU, *Arheologia și istoria veche a Dobrogei*, Ed. Cartea Românească, București, 1928, 50 pg.
- Berciu, Morintz, 1953 Dumitru BERCIU, Sebastian MORINTZ, *Baia, în Șantierul Histria*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 4, (1 - 2), 1953, pp. 123 - 129.
- Berciu, Morintz, 1957 Dumitru BERCIU, Sebastian MORINTZ, *Șantierul arheologic Cernavoda (reg. Constanța, r. Medgidia)*, În: *Materiale și Cercetări Arheologice*, 3, 1957, pp. 83 - 92.
- Cociu, 1993 Mircea COCIU, *Spațiul etnic românesc*, Vol. 3, Ed. Militară, București, 1993, 94 pg. ISBN: 973-320-367-X.
- Christescu, 1925 Vasile CHRISTESCU, *Les stations prèhistoriques du lac de Boian*, În: *Dacia*, 2, 1925, pp. 249 - 303.
- Comșa, 1952 Eugen COMȘA, *Raport preliminar asupra sondajului de lângă Luncavița, raionul Măcin, în Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 3, 1952, pp. 413 - 416.
- Comșa, 1954 Eugen COMȘA, *Considerații cu privire la evoluția culturii Boian*, În: *Studii și Cercetări de istorie Veche*, 5, (3 - 4), pp. 361 - 392.
- Comșa, 1957b Eugen COMȘA, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 8, 1957, pp. 27 - 51.
- Comșa, 1962b Eugen COMȘA, *К вопросу относительной хронологии и о развитии неолитических культур на юго-востоке Румынской Народной Республики и на востоке НР Болгарии*, În: *Dacia*, Serie Nouă, 6, 1962, pp. 53 - 86.
- Comșa, 1965 Eugen COMȘA, *Cultura Boian în Transilvania*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16 (4), 1965, pp. 629 - 647.
- Comșa, 1972 Eugen COMȘA, *Date cu privire la răspândirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița pe teritoriul Dobrogei*, În: *Pontica*, 5, 1972, pp. 39 - 44.
- Comșa, 1974a Eugen COMȘA, *Istoria comunităților Boian*, Ed. Academiei

- Republicii Socialiste România, București, 1974, 270 pg.
- Comșa, 1987 Eugen COMȘA, *Istoricul cercetărilor arheologice privind epoca neolitică de pe teritoriul Dobrogei (1878-1944)*, În: *Pontica*, 20, 1987, pp. 9 - 18.
- Comșa, 1990 Eugen COMȘA, *Der Neolitische Fundkomplex von Radovanu (Kreis Călărași). Zusammenfassung*, În: *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 8, 1990, pp. 122 - 126.
- Coteț, 1973 Petre V. COTEȚ, ***Geomorfologia României***, Ed. Tehnică, București, 1973, 414 pg.
- Coteț, Popovici, 1972 Petre V. COTEȚ, Ioan POPOVICI, ***Monografia Judetului Tulcea***, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, 146 pg.
- Dumitrescu, 1965 Vladimir DUMITRESCU, *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică târzie de la Căscioarele*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16, (2), 1965, pp. 215 - 238.
- Dumitrescu, 1970 Vladimir DUMITRESCU, *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 21, (2), 1970, pp. 187 - 200.
- Galbenu, 1962 Doina GALBENU, *Așezarea neolitică de la Hârșova*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 13, (2), 1962, pp. 285 - 304.
- Hașotti, 1988-1989 Puiu HAȘOTTI, *Considerații cu privire la cultura Gumelnița în Dobrogea*, În: *Pontica*, 21 - 22, 1988 - 1989, pp. 13 - 29.
- Hașotti, 1997 HAȘOTTI, Puiu, ***Epoca neolitică în Dobrogea***, Ed. Muzeului de Istorie Nationala si Arheologie, Constanța, 1997, 164 pg., ISBN: 978-973-928-919-1.
- Micu, 2006 Cristian MICU, ***Neo-eneoliticul în nordul Dobrogei în lumina cercetărilor de la Isaccea și Luncavița***, Vol. 1, Ed. Haravia, Tulcea, 2006, 112 pg., ISBN: 978-973-782-823-1.
- Morintz et alii, 1955 Sebastian MORINTZ, Dumitru BERCIU, Petre DIACONU, *Șantierul arheologic Cernavoda*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 6, (1 - 2), 1955, pp. 151 - 163.
- Nestor, 1937 Ion NESTOR, *Cercetări preistorice la Cernavodă*, În: *Analele*

- Dobrogei*, 18, 1937, pp. 1 - 21.
- Pandrea, 1999 Stănică PANDREA, *Observații referitoare la evoluția culturii Boian în nord-estul Câmpiei Române*, În: *Istros*, 9, 1999, pp. 13 - 46.
- Pârvan, 1925 Vasile PÂRVAN, *La "statue-menhir" de Hamangia*, În: *Dacia*, 2, 1925, pp. 422 - 429.
- Popovici et alii, 1992 Dragomir POPOVICI, Puiu HAȘOTTI, Doina GALBENU, Constantin NICOLAE, *Cercetările arheologice din tell-ul de la Hârșova, jud. Constanța, 1988*, În: *Cercetări arheologice*, 9, 1992, pp. 8 - 11.
- Popovici et alii, 2000 Dragomir POPOVICI, Bernard RANDOIN, Yannick RIALLAND, Valentina VOINEA, Florin VLAD, Cătălin BEM, Carmen BEM, Gianina HAITĂ, *Les recherches archéologiques du tell de Hârșova (dép. de Constanza) 1997 - 1998*, În: *Cercetări Arheologice*, 11, (1), 2000, pp. 13 - 123.
- Popovici et alii, 2001 Dragomir POPOVICI, Bernard RANDOIN, Yannick RIALLAND, *Le tell néolithique et chalcolithique d'Hârșova (Roumanie)*, În: Jean GUILAINE (ed.), *Communautés villageoises du Proche Orient à l'Atlantique Sous-titre (8000-2000 avant notre ère). Séminaire du Collège de France*, Ed. Errance & Picard, Paris, 2001, 288 pg., ISBN: 978-287-772-212-4; pp. 119 - 152.
- Popovici et alii, 2014 Dragomir N. POPOVICI, Bernard RANDOIN, Ioan CERNĂU, Cătălina CERNEA, Ana ILIE, Constantin HAITĂ, Adrian BĂLĂȘESCU, Valentin RADU, Monica MĂRGĂRIT, Loredana NIȚU, Roman HOVSEPYAN, *Programul de colaborare româno-francez de la Hârșova-tell, jud. Constanța. Campania 2013*, În: *Cercetări Arheologice*, 21, 2014, pp. 25 - 54.
- Sîrbu et alii, 1997 Valeriu SÎRBU, Stănică PANDREA, Paul DAMIAN, Mihai SIMON, Traian POPA, *Les fouilles archéologiques de Budesti, dép. de Călărași*, În: *Istros*, 8, 1997, pp. 147 - 151.
- Todorova, 1978 Henrieta TODOROVA, *The Eneolithic Period in Bulgaria in*

- the Fifth Millennium B.C.*, Ed. British Archaeological Reports Oxford Ltd, Oxford, 1978, 220 pg. ISBN: 978-086-054-027-4.
- Todorova, 1979 Henrieta TODOROVA, *Энеолит Болгарии*, Sofia, 1979.
- Todorova, 1984 Henrieta TODOROVA, *Добруджа през праисторическата епоха*, În: *История на Добруджа*, 1, 1984, pp. 23 - 71.
- Todorova, 1986 Henrieta TODOROVA, *Каменно-медната епоха в България*, Ed. ЧАУКА И ИЗКУСТВО, Sofia, 1986, 280 pg.
- Todorova, 1995 Henrieta TODOROVA, *The Neolithic, Eneolithic and Transitional period, in Bulgarian prehistory*, În: Douglass BAILEY, Ivan PANAYOTOV (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Prehistory Press, Madison, 1995, 343 pg., ISBN: 188-109-411-1; pp. 79 - 98.
- Todorova, Toncheva, 1975 Henrieta TODOROVA, Goranka TONCHEVA, *Die Snelithische Pfahlbausiedlung bei Ezero im Varnasee*, În: Germania, 53, pp. 30 - 46.
- Todorova et alii, 2002 Henrieta TODOROVA, Todor DIMOV, Javor BOJADŽIEV, Ivan VAJSOV, Kalin DIMITROV, Maja AVRAMOVA, *Katalog. Verzeichnisse und datenbank*, În: Henrieta TODOROVA (ed.), *Durankulak, Band II Die prähistorischen Gräberfelder*, Vol. 2, Publishing House Anubis Ltd., Sofia, 2002, 238 pg., ISBN: 954-426-466-3;
- Vulpe, 1928 Radu VULPE, *Activitatea arheologică in Dobrogea în cei 50 de ani de stăpânire Românească*, În: *Analele Dobrogei*, 9, (1), 1928, pp. 117 - 144.
- Vulpe, 1938 Radu VULPE, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938.